

“Beyaz Türk’ün Yüğü”: Oryantalizm, Kemalizm ve Türkiye’de Kürtler†

Welat Zeydanlıoğlu*

*Efendiler, medenî olmayan insanlar
medeni olanların ayakları altında
kalmaya maruzdurlar.‡*

- Mustafa Kemal Atatürk

Oryantalizm, Milliyetçilik ve Uluslaşma

Oryantalizm, Edward Said’in (1978) açıklamış olduğu gibi, Avrupa’nın (ya da Batı’nın) kendini “modern” ve “ileri” olarak kurmak için “Şark” kültür ve toplumlarını “geri” ve “geleneksel” olarak temsilinin hegomonik biçimlerine gönderme yapar. Bu nedenden dolayı Şark daima karalanmalı ve Garp’tan yaradılış itibarıyla farklı bir tarafa konmalıydı. Bir ötekileştirme süreci olarak kalın bir Doğu/Batı sınırı çizmek, “teorileri, destanları, romanları, toplumsal tanımlamaları, Şark’a dair politik değerlendirmeleri, insanlarını, geleneklerini, ‘zihniyetini’, kaderini vs. özenle detaylandıran başlangıç noktası” oldu (Said, 1978: 2-3). Oryantalist imgeler ve malumat -ki bunlar 18 ve 19. yüzyıllarda sömürgeciliğin yanısıra varolmuştur- Batılı olmayan kültürlerin, toplumların ve dinlerin “aşağı” olduğu varsayımından hareketle, kültürel, politik, askeri ve ekonomik tahakkümün meşrulaştırılmasının bir aracı olarak işlev görmüştür. Bu Oryantalizm anlayışı tahakküm ve baskının kültürel, politik ve ekonomik iktidar ilişkileriyle retoriğini bağlantılandırır ve Oryantalizmin Batı hegemonyasını nasıl meşrulaştırdığını açıklar. James Carrier’in belirttiği gibi, “stilize edilmiş imajlar atıl ürünler değildir [...] onların kendi sosyal, politik ve

† Yazının çevirisini Alışan Şahin yapmıştır.

* Bu makalenin İngilizce orijinali için bkz: Welat Zeydanlıoğlu, “The White Turkish Man’s Burden: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey” *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities* içinde, (der.) Guido Rings ve Anne Ife, s.155-174, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2008. Yazar, bu makalenin hazırlanması sürecinde metnin taslak hali üzerinde değerli yorumlarını paylaşan İpek Demir, Uđur Umut Üngör, Cengiz Güneş, Idris Ahmedi ve Alışan Şahin’e teşekkürlerini sunmaktadır.

‡ 10 Ekim 1925’te Atatürk’ün Akhisar’da Türk Ocağı’nda yaptığı konuşmadan (Atatürk, 2006: 668).

ekonomik kullanımları vardır, çünkü insanların kavrayışlarına ve eylemlerine, politikaların meşruiyetine biçim verirler” (1995 : 11).

Said’in etkileyici tezleri ve bu tezlere getirilen keskin eleştiriler[§], dünya ölçeğinde modernite, sömürgecilik ve imparatorluğun doğası hakkında bilimsel tartışmalar yarattı. Bu eleştirilerin özellikle bazıları, Said’in Oryantalizm kavramının Doğuluların kendi kendilerini tanımlamalarında Oryantalizmi kullanmaları potansiyelini yeterince dikkate almadığını tartışmıştır (Fox, 1992: 145-146). James Carrier, Oryantalizmin “sadece toplumlar arasında bir çizgi çizmeyi, toplumların kendi içlerinde de bunu yaptığını” ve “bu sürecin orient ve oksident arasındaki sınırdan kendinden emin olarak duran toplumlarda özellikle göze çarptığını” ifade eder (1995: 22-23). Bundan dolayı, içsel olarak nesneleştirilen, kara çalınan ve özcüleştirilen bir kültürel ve etnik yapıdaki coğrafyada işleyen ulus-devletler-içi Oryantalist söylemlerin yerelleştirilmiş oluşumlarını özellikle tahlil etmeye ihtiyaç vardır.** Böyle bir analiz, eşit olmayan içsel iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinde Oryantalizmin bir ülke içerisinde nasıl işlev gördüğünü ve aynı zamanda Batılı güçlerin geniş jeopolitik çıkarlarını nasıl desteklediğini de ortaya çıkarır. Örneğin, Çin’e dair tartışmasında Louisa Schein, “tahakkümcü temsilin ‘Oryantalist’ araçları, ülke içi ötekileştirmeyi yapan Çinli elitlere dönüş”tüğünde, “etnik kimlikler arası bir hal alan kültürel/politik tahakküm ve imajlar” arasındaki ilişkiye dikkat çeker (1997: 73). Böyle bir çerçevede, en önemli nokta milliyetçilik ve uluslaşma politikaları ile Oryantalizm arasındaki özel ilişkidir; dahil etme ve dışlama pratikleri de bu sürecin doğal bir parçasıdır.

Milliyetçilik, Batı dışında olan toplumlara Avrupa modernitesinin politik kültürünün takdimini kolaylaştırmıştır. Dipesh Chakrabarty, Avrupa emperyalizmi ve Üçüncü Dünya milliyetçiliklerinin *hep beraber* “politik cemiyetlerin en arzu edilir formu olarak ulus-devletin evrenselliğini” başardıklarını belirtir (1992: 19 - vurgu orijinal). Oryantalizmin pasif nesnelere olmaktan ziyade milliyetçi “Oryantaller”, Batı modeline^{††} muhalefet anlarında dahi, otantiklik hakkındaki meşru talepleri ve kendi ulusallığının biçimlendirilmesinde Avro-Amerikan metod ve kavrayışlarını mevzileştirmeleri yoluyla “kendi kendilerini Şarklılaştırmışlardır” (Dirlik, 1997: 111). Bundan dolayı, Partha Chatterjee (1986: 30), “modernlik” kavramının kabul edilmesi yoluyla, ki sömürgeci tahakkümün temeliydi bu,

[§] Bu alandaki çalışmalar oldukça fazla. Değişik açılardan eleştirilerin bir özeti için bkz. Lockman (2004).

^{**} Bir kısım araştırmacı değişik coğrafyalar bağlamında yerel “Oryantalizmler”in nasıl işlediğini ele almıştır. Örneğin bkz. Bakic’-Hayden (1995), Heng ve Devan (1992), Gladney (1994), Jansson (2003), Kahraman (2002), Piterberg (1996), Schneider (1998), Wilson (1981), Zeydanlıoğlu (2007).

^{††} “Ulusal yerli değerlere” bir tehdit olarak algılanan “Batı”, “etnik otantikliğin” yaratılabilmesi için halen bir model olarak “Batı”ya dayanmaktadır. “Batı”nın tahayyül edilen gözü herhangi bir muhakemenin kriteri olarak ortaya çıkmaktadır (bkz. Ahıska, 2003). Üstelik, “ulusal kökenler”e dair birçok mit’in ilk elden inşaa edilmesinde Oryantalist bilgiye itimat eder.

“Doğulu” milliyetçilikler Oryantalist mirası güçlendirmiş ve sürdürmüşlerdir sonucuna varmaktadır. Sömürge gücü, Batılı olmayanları “iki arada bir derede” tutup, onları “uygar” Avrupa kültür ve değerlerine maruz bırakırken, aynı zamanda da “vahşi” diye anarak sürdürülmüştür. Kültürel ve ideolojik alanlarda işleyen taklit (*mimicry*), “sömürgeci güç ve bilginin en etkili ve anlaşılması zor stratejisini” (Bhabha, 1994: 85-86) oluşturmuştur. Sonuç olarak, İslam dünyasında ve başka coğrafyalardaki postkolonyal milliyetçi elitler, ilerleme ve modernlik teleolojisinden kaynaklanan meşruiyet yoluyla, milliyetçi ve otoriter içsel uygarlaştırma misyonlarını yerine getirirken -ki bunlar sık sık kanlı etnik temizliğe neden oldular- büyük oranda Oryantalist varsayımlarla hareket etmişlerdir. Ulusal tarihin kavramsallaştırılması, Avrupa’nın uygarlaştırma vazifesine temelden destek vermiş olduğu ulusun geçmişine dair Avrupa-merkezli tasarımları yeniden üreten, milliyetçi mitsel orijinin yaratılmasında anahtar ögedir (bkz. Chatterjee, 1993: 76-112). Mesela, eğitim alanında:

Sömürgecilik dönemi, daha önceden sömürge olmamış ülkelerde dahi, geleneksel ve modern eğitimi birbirinden tamamen ayırmıştı. Modern eğitim, tamamıyla Batılı bilim üzerine temellenmiş ve biçimlendirilmiş disiplinlerde bir eğitimdi. Böyle bir eğitim, Batılı-olmayan öğrencilerden, tüm Batı düşünce ve bilim dallarında doğal ve suç ortağı olan Oryantalizmin ürettiği yapıları hazmetmesini istiyordu. Şark’ın zihniyet ve tarihi, böylece en yüksek Batı otoritesi tarafından belirlenmiş, tayin edilmiş ve tanımlanarak öğrenilmiştir. Bundan dolayı Batılı ve Batılı olmayan araştırmacılar tarafından kendi toplumları üzerine yapılan sosyolojik ve antropolojik çalışmaların Batı biliminin kesintisiz bir devamı olması hiç de şaşırtıcı değildir (Sardar, 1999: 87).

Oryantalizmle yakın, suç ortağı ilişkisi dolayısıyla ki milliyetçilik “Oryantalizmin avatarı” olarak adlandırılmıştır (Breckenridge ve van der Veer, 1993: 12). “Oryantalist düşüncenin halen devam etmekte olan gücünün bir göstergesi olarak egemen söyleme” milliyetçiliğin katılımı “önemli bir istisna değildir” (Soğuk, 1993: 370). Bundan dolayı, uluslaşma sürecinin parçası olarak milliyetçi elitler “içeri doğru” içselleştirilmiş Oryantalizmi tasarladılar. “Yerli”, ilerleme ve modernlik projelerinin “ıslah edici” ve “bilimsel” hedefi, bir Öteki olarak ortaya çıktı. “Yerli”nin dönüşümü “Batı’nın terbiye etmeye dair anlatılarına” dönüş yoluyla üstlenilmiştir (Soğuk, 1993: 374).

Bu yaklaşım, madun’u (*subaltern*) susturmanın başka bir yolu, onların direniş araçlarının, melezliklerinin ve müzakere etme potansiyellerinin sınırlandırılması olarak görülmemelidir. Daha ziyade, onların direniş veya direniş olasılıklarını denklemden dışlamayan ve iktidarın eşitsiz dağılımını tanıyan Foucault’cu bir karamsarlıktır. Aksine bu yaklaşım Oryantalizmin devam eden küresel hegemonyasını ve operasyonunu kabul eder. Sadece Batı’nın Doğu üzerindeki gücünde ve söyleminde değil, aynı zamanda onun sayesinde “iktidarda olanlar kendi pragmatik çıkarlarına uygun bir çizgide hegemonyalarını sağlamlaştırma ve meşrulaştırma için ‘Batı’nın izdüşümünü

yeniden üretir ve tüketir”ken (Ahıska, 2003: 366), onu Doğu’da da hayata geçirirler. Aklımızda tutmamız gereken önemli nokta şudur ki, sömürgecilik sona ermesine rağmen, sömürgeci ilişkiler hayatta kalmayı başarıp Oryantalist temsilin devam etmesini sağladı ve bu temsil biçimleri dünya ölçeğinde hakikaten mevcut politika ve pratikleri etkiledi.

Oryantalizm ve Kemalizmin Uygarlaştırma Vazifesi

Oryantalizmin Türkiye içinde yeniden üretim süreci, Türkiye’deki milliyetçi elitlerin, yani Kemalistlerin, Türk Ulusunu tahayyül biçimine ve Osmanlı’dan miras alınan etnik ve dinsel çeşitliliğe sahip toplumu algılama yöntemine gönderme yapar. Hasan Bülent Kahraman’ın altını çizdiği gibi, “Kemalizmin içinde doğduğu topluma ve kendisini üreten koşullara Batılı bir Oryantalist muhakeme ve mantıkla yaklaşması sürecidir” (Kahraman, 2002: 177). Meltem Ahıska bu süreci, Kemalizmin “Oksidentalizm fantezi”si olarak tanımlar ve bunun “‘Halkta’ bir ‘eksiklik’ oluşturduğunu ve bu eksikliği dolduracak ‘arzu’yu organize ettiğini” söyler (2003: 365). Farklı bir şekilde söylemek gerekirse, doğrudan Batı sömürgeciliğine maruz kalmamasına rağmen, İslam’ın geriletken etkisiyle köleleştirilmiş, sözde geri kalmış ve geleneksel Anadolu toplumunu – benim “Beyaz Türk’ün Yüğü” olarak adlandırdığım - medenileştirme misyonunu Kemalizm’in üstlenmesi olarak adlandırılabilir. Türk yönetici elitleri, Oryantalist anlatıyı kabul ederek ve Türkiye’ye “özgü” bir Türk Oryantalizmi uygulayarak, Osmanlı geçmişini “gericiliğinden” ve “dinciliğinden” dolayı olumsuzlamışlardır. Kemalistler Şark’ı red edip, İslam’ı Şarklılığın tanımlanması olarak kabul etmişlerdir. Böylece Batılılaşma ile İslam’ın etkisini azaltmayı (*de-Islamisation*) eşit görmüşlerdir (Sayyid, 1997: 68-69).

Kemalistler, “muassır medeniyet seviyesine erişmek” adına bu projeyi ulus-devlet aygıtı vasıtasıyla yukarıdan ve hızlı bir şekilde uygulayarak, “Batı”yı taklit etmeksizin modernleşme imkânlarını ortadan kaldırdılar. Bu manada, Kemalistlerin “Batı”yı özelleştirme ve homojenleştirmeleri, Türkiye içindeki eşit olmayan iktidar ilişkilerini normalleştirmiş ve seküler Batılı elitlerin pragmatik çıkarlarına, beklentilerine, egemenliğine yansımış; tüm nüfusla elitlerin değer sistemleri arasındaki “kavramsal uyumsuzluğa” yol vermiştir (Göle, 1997: 86). Modern kentli elitler ile madun kırsal nüfus arasındaki bu ayrılık, her daim Anadolu yığınlarını geri, ilkel, olgunlaşmamış bir Öteki olarak gören Kemalistlere pederşahi bir görev yüklemiştir. Bundan dolayıdır ki toplumsal uzlaşmaya bakmaksızın, “herkesin iyiliğini” gözetken ve savunan, duruma göre cezalandıran ve ödüllendiren devletin, Türkiye’de ailesel ve bildik Devlet Baba ismiyle imlenmesi şaşkıncı değildir (Heper, 1985: 102-3, Delaney, 1995: 177-179). Bu iktidar ilişkisi - “yerli” kendini yönetemez ve temsil edemez, bundan dolayı onun temsil edilmeye ve yönetilmeye ihtiyacı vardır gibi - Oryantalist faraziyelerden hareketle kurulmuştur. Bundan dolayı, 1930’larda tekrarlanagelen “halk için, halka rağmen” sloganı tesadüf değildir.

“Türk ulusu” idealini överken, Kemalist söylem Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan toplumu “farklı”, “eksik” ve “dönüşüme muhtaç”, basitçe “kaybetmenin sebebi” (Soğuk, 1993: 374) olarak kurgulamıştır. Kemalist elitler, hakiki öğretmenler olarak Müslüman, etnik, kabilevi ve Batı modernitesinin etki alanının dışında farzedilen bu kırsal Ötekileri pederşahi Oryantalist bakış açısıyla eğitmek durumundaydılar. Pozitivist Batı bilimini ve teknolojisini içselleştirmiş olan milliyetçi entelektüeller, bilginin kurumsallaşmasında ve üretiminde anahtar rolü oynamakta, yığınlara “modernliği” götürme sorumlulukları olduğuna inanmaktaydılar. “Ulu önder” ve modern Türkiye’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk şöyle demektedir:

İlerleyen ve medenileşen bir millet olarak uygarlık sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat, ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur [...] Bu [cahillik] yok edilmedikçe yerimizdeyiz [...] Yerinde duran birşey ise geriye gidiyor, demektir (Atatürk, 2006: 388).

Kemalizmin çağdaşlaşma misyonu, tarihsel olarak, acilen kendi “Doğululuğu”nu yok ederek homojen bir Türk Ulusu yaratmaktı. Buna kırsal yapı ile aşiret yapılarının, özellikle toplumun etnik-dinsel ekseriyetinin ve Osmanlı geçmişinin ötekileştirilmesi eşlik ediyordu (Bora, 1998: 39-42). Bunlar Osmanlı düzeninin anakronizmleri olarak inşa edildi ve Türkiye’yi Batı’dan “farklı” kılan şeylerdi. Toplumun dinsel, etnik ve dinsel çeşitliliği, ilerlemenin önünde bir engel ve istikrarsızlığın kaynağı olarak kuruluyordu. Kemalistlerin her daim üzerlerinde hissettikleri “Batı”nın Oryantalist gözü, Kemalizmin kendini tanımlama, Türk Ulusunu tahayyül etme, iktidar pratikleri ve hegemonya iddiasında kurucu bir rol oynuyordu. Meltem Ahıska’nın çerçevesini çizdiği gibi “Batı’nın Türk milliyetçileri üzerindeki etkisi sadece Batılı kavram ve tekniklerin ithali ve ‘modernite’nin zaman ve mekân içinde hareketi değil, fakat ‘tahayyül edilen Batı seyircisi için bir performansı’”dır da (2003: 367). 1920 ve 1930’lardaki radikal Kemalist reformlar, 19. yüzyıldaki Tanzimat Reformlarının bir devamı olarak, kafalardaki bu “seyirci” dikkate alınarak uygulanmıştı ve Kemalistlerce bu “panoptik” bakışa Türkiye’nin Batılı olarak “görünmesi” çok önemliydi. Batılılaşma reformları geniş boyutlu, tartışılmaz ve uygulamaları yukarıdan-aşağı olan bir süreçti. Otoriteler yeni devletin sınırları içerisinde olan vatandaşları sadık milliyetçi bir kalıba döküp dönüştürme sürecinde, toplumun çoksesliliğini dikkate almadılar. Reformlar, “Batılı norm, üslup ve kurumları, daha bariz olarak eğitim, hukuk, toplumsal yaşam, kılık-kıyafet, müzik, mimari, ve sanat”ın tahsis edilmesini içermektedir (Bozdoğan and Kasaba, 1997: 4). Reformlardan etkilenen vatandaşlar, Kemalist milliyetçi söyleme maruz kalacaklar ve bu da devlet otoritesini güçlendirecekti. Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyo-politik mirasının yok edilmesini hedefleyen bu katı reformlar, 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti için merkezi önemdeydi. Halifelik, dinsel vakıflar, medreseler, tarikatlar, tekke ve zaviyeler kaldırıldı. 1924’teki Osmanlı reformlarının devamı olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu, okul sistemini sekülerize etti ve karma eğitimi getirdi. 1925’teki Şapka Kanunu örtünmeyi ve fes’i yasakladı. Milliyetçi ve seküler

reformlar, imparatorluktan ulus-devlete ve “Türkiye’nin dini” olarak İslam’ın yerine “Atatürk kültürü”nü geçirerek İslam’dan milliyetçiliğe dönüşüme işaret etmekteydi (Navaro-Yashin, 2002: 188).

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki farklı Müslüman etnik gruplar birlikteliklerini ortak dinleri dolayısıyla sağlıyorlardı. Osmanlı toplumunda İslam birleştirici bir unsur olarak işlev görmekteydi. Fakat yeni cumhuriyette İslam’a böyle bir rol vermek yerine, Kemalizm Türkleştirme programını devreye soktu. Zorla gerçekleştirilecek asimilasyonun, vatandaşların ulus-devlete bağlılıklarını garanti edeceğini ve etnik ayrılıkçılığı engelleyeceğini umut etmekteydiler. Bu aynı zamanda Türk elitlerinin aklında ve kolektif hafızasında derin yaralar açmış olan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun travmatik çöküş ve parçalanmasına neden olan Avrupa’nın sömürgeci etki ve müdahalelerini de zayıflatmış olurdu. Atatürk’e göre, Osmanlı sisteminde en büyük kusur etnik-dinsel çoğulculuktu, çünkü bu “Ermeniler ve Kürtler gibi gruplarca, Osmanlı’nın kendisine zarar vermesine neden olan, bağımsızlık ve özerklik arama teşebbüsüyle sonuçlanmıştı” (Muller, 1996: 175). Kemalist elitlerin çekirdeğini oluşturan otoriter milliyetçi askerler, bürokratlar, akademisyenler, gazeteciler ve entelektüeller Avrupalı fikirlerden, bir devlet örgütlenmesinin meşruiyetinin ulusla sağlanacağını düşünen çağdaşlarından ve Avrupalı seleflerinden derin bir şekilde etkilenmişlerdi. Bir ulusun sadece aynı ideal, dil, vatan ve kültürü paylaşan bir toplumdaki meydana gelebileceğine inanmaktaydılar. Batı’nın modernliği, üstünlüğü ve gücü, homojen ulus-devletlilik ve militarizm tarafından belirlendiği için, sistematik Türkleştirme projesi Kemalizmin uygarlaştırma misyonu oldu.

Türk Ulusunun Yaratılması ve Kürtler

Batılı olmanın kriteri olarak homojen bir Türk Ulusu yaratma, farklı bir kültür ve dil’e sahip en büyük halk olan Kürtlerin^{††} eritilmesini gerektiriyordu. Bu “medenileşme zorunluluğu”, 1915-16 arasında Ermenilerin büyük çoğunluğunun imhası, aşağı yukarı 1.2 milyon Yunanlı Ortodoks Hristiyan’ın Yunanistan’a gönderilmesi, 500.000 Müslüman’ın ülkeler arası nüfus mübadelesinin bir parçası olarak Yunanistan’dan Türkiye’ye göç ettirilmesi ile kayda değer bir homojenleşmenin başarılması sayesinde daha da belirginlik kazandı (Akçam, 2004; Aktar, 2000: 17-55). Burada oluşan iki çeşit karalamaya değinebiliriz: Ulusal gövde içerisinde Kürtler sadece resmi algılamada etno-linguistik yabancı uyruk olarak ortaya çıkmıyordu, aynı zamanda “yeterince uygar değil” diye damgalanarak da mahkûm ediliyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Atatürk “Osmanlı ülkesi Türklerin ve Kürtlerin vatanıdır” göndermesi yapmakta ve “Kürtlerin Osmanlı milletinden

^{††} Kürt sorunu ve Kürtler üzerine temel bilgi için bkz. van Bruinessen (2000), Kirişçi ve Winrow (1997), McDowall (2000).

ayrılmazlığına” vurgu yapmaktaydı (Yeğen, 1999: 116). Aynı zamanda, Avrupalı işgalci güçlere karşı İstiklal Savaşı’ndaki desteklerinin devamlılığını sağlamak amacıyla Kürtler için muhtemel özerklikten de pragmatik olarak bahsetmekteydi (McDowall, 2000: 196). Cumhuriyetin kurulmasını takip eden ilk yıllarda, ulus yaratma sürecinin pekiştirilmesiyle resmi söylemde farklı bir etnik kimlik olarak Kürtlerin varlığı unutuldu ve bunu sistematik zorla asimilasyon programı takip etti.

Ernest Renan 1882’de haklı olarak “unutma”nın “daha da ileri giderek söyleyebilirim ki tarihsel hatanın, bir ulus yaratmada çok önemli bir faktör” olduğuna işaret etmektedir. Homi Bhabha, tüm ulusların inşa edilmiş olduğu “kurucu kurgular” üzerine tartışmasında, Renan’a gönderme yaparak, bu “garip unutma”nın, “ulusun anlatılarının başlangıcını teşkil ettiğini” savunur (bkz. Bhabha, 1990: 11, 310). Türkiye’de, Türk Ulusunu yaratma projesi, Kürt etnik kimliğini “unutma, erteleme ve iptal etme” ile el ele gitmiştir (Yeğen, 1999: 120). Artık Kürtler hiç de “kardeş millet” değillerdi, fakat Türklüklerini “unutmuş” ya da “inkâr eden” ve bu “hakikat”ın bildirilmesi gereken “Dağ Türkleri”ydi. Bunun nedeni Kürtlerin İran’a yakınlığından hareketle Farsça ile karışık, dejenere bir dile sahip olmalarıydı. Kürt dili, Kürtlerin geleneksel giysileri, folklorü ve Kürt kültürünün herhangi bir ifadesi yasaklandı ve “Türk” olarak yeniden yapılandırıldı. Sadece kendi ana dilleriyle iletişim kurabilen Kürt köylüleri, kullanmış oldukları her kelime için ağır bir şekilde cezalandırıldılar (Nezan, 1993: 73-74). Osmanlı döneminde “Kürdistan” olarak tanınan ve adlandırılan bölgeye yapılan tüm referanslar resmi belge ve haritalardan aşamalı bir şekilde kaldırıldı ve Kürt bölgelerindeki şehir, kasaba ve köy isimleri Türkçe isimlerle değiştirildi. Birçok Kürt köylüsü, köylerinin yeni Türkçe isimlerinden jandarmayla temasları dolayısıyla haberdar oldular.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu sayesinde tüm din okulları kapatıldı ve Türkçe olmayan dillerde eğitim etkin bir şekilde yasaklandı (Kirişçi ve Winrow, 1997: 95-96). Farklı bir Kürt kimliğinin ifade edilmesini yok etmek için söylemsel alanın “sabitleştirilmesi”, maddi alanda milliyetçi sembollerin görünür mekânlara kazılması ve özellikle de Kürt şehirlerinde Türkleştirme uzamı yoluyla genişletildi. Memleketin “millileşmesi”, üzerinde yaşayanların dönüşümünü kolaylaştırmaktaydı. “Ne Mutlu Türküm Diyene!”, “Bir Türk Dünyaya Bedeldir!” ve “Tek Dil, Tek Millet, Tek Bayrak!” gibi şovenist sloganlar yanında, Türk bayrağı sembolleri olan ay ve yıldız, dağlara, tepelere yazılıyor, okullar ve resmi binalara asılıyordu. Bu durum, herhangi bir şekilde Kürtlerin varlığına işaret eden veya Kürtlere gönderme yapan tarihi objelerin ve anıtların yok edilmesiyle el ele gitti (örnek için bkz. Serdî, 1994: 188-189).^{§§} “Toplumsal tutkal” işlevi gören İslam’ın kurumsal rolünün (Halifelik) ilga edilmesi etnik ayrılıkları açığa çıkardı ve Kürtler sadece dinsel yasaklarla değil, aynı zamanda kültür ve dillerinin yok oluşuyla da yüzyüze kaldılar. Bu gelişmelere bir yanıt olarak Türkleştirme ve acımasız devlet zulmünün

^{§§} Laz, Ermeni, Rum, Yahudi, Süryani, Arap vs. gibi etno-dinsel grupların da bu sistematik programca hedef alınmış oldukları aşikârdır (bkz. Aktar, 2000, Yıldız, 2001).

şiddetlenmesine neden olan birçok Kürt isyanı meydana geldi.^{***} İsyanlar, Osmanlı düzeninin geri getirilmesi çabası, “çağdaşlaşma reformlarına” yönelik gerici bir tehdit ve modern Türk devletinin gücünün sağlamlaştırılmasına karşı hareketler olarak yorumlanıp gösterildi. Kürt isyanları Türk uluslaşma sürecini hızlandırmış ve Kürt imajı Kemalistlerce, devamlı surette Türkiye’nin toprak bütünlüğünü içsel olarak tehdit eden, kültürel olarak geri, toplumsal olarak aşiretçi, dinsel olarak fanatik ve ekonomik olarak geri kalmış olarak kurgulanmıştır.

Kürt etnik kimliğinin baskı altına alınması ve Türk ulusunun inşası, devletin Avrupalı Oryantalist kurgulamalar ve ırk teorilerine dayanan bilgi üretimi vasıtasıyla mümkün kılındı. Etienne Copeaux der ki, Türk tarih yazımı ve dilbilimi, “Batı Oryantalizminin çocukları, onun birer ürünüdürler; çünkü dönem, bugün bizi gülümsetse de, yüzyıl dönemecinde yetkileri tartışılmayan çalışmalar ve savlarla doluydu” (Copeaux, 1998: 52).^{†††} Edward Said’in işaret ettiği gibi, ırk teorisi, yükselen emperyalizm, tamamlanmamış ve yeterlice sindirilmemiş bilimler birbirini pekiştirmiş ve bu birikintinin ürettiği *Şarklı* imajı hemen hemen hiç sorgulanmamıştır (1978: 230-233 – vurgu orijinal). Türk Oryantalizmi, her ikisi de 1930’ların başlarında yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi ile Birinci Türk Dil Kongresi’nde formüle edilen ve Türk Tarih Tezi ile Güneş-Dil Teorisi’nde ifadesini bulan Kemalist kuramlarda kristalize olmuştur. Bu güya-bilimsel teoriler Roma, Mısır, Yunan ve Hint uygarlıkları gibi büyük uygarlıkların Neolitik Türkler tarafından kurulmuş olduğunu ve dünyanın tüm medeni dillerinin kaynağının Türkçe olduğunu kanıtlamaya çalışmaktaydı. Fakat her nedense, Arapça ve Farsça’nın etkisi altında Türkçe kirlenmişti ve bundan dolayı bu yabancı öğelerden temizlenmeliydi (Beşikçi, 1977, Ersanlı, 2003). Tüm dünyayı uygar kılmak için “Yüce Beyaz Avrupalı İrk”ın bir mensubu olarak “geri halklara” uygarlık getirmek Türk ırkının sorumluluğuydu (Aydın, 2001: 358-362). Bu teoriler bütün topluma geniş bir şekilde, özellikle okul kitapları yoluyla yaygınlaştırıldı ve bugün dahi Türk milliyetçiliğinin söylemini etkilemeye devam etmektedir (bkz. Copeaux, 1998).

^{***} 1924’le 1938 arasında patlak veren 18 ayaklanmanın 17’si Kürt bölgesindeydi ve Kürtler bunların 16’sına katılmıştı (Kirişçi ve Winrow, 1997: 100). Kürt isyanlarının doğasına dair Hamit Bozarsalan özlü olarak şöyle der: Bu ayaklanmalara insan ve maddi kaynakları sağlayan tarikat ve aşiretler, Türk devletini “Türk devleti olduğu için değil, devlet olduğu için” reddetmişlerdir. Fakat onların toptan reddiyesi “devleti devlet olduğu için değil fakat Türk olduğu için” reddeden Kürt milliyetçilerini güçlendirmiştir (2000: 17).

^{†††} Bir araştırma alanı olarak Oryantalizm ve onun bir alt-kolu olan Türkoloji etnik farkındalığa cesaret vermekte, ilk Türk milliyetçilerine Türk ulusu fikrinin formüle edilmesinde verdiği destekle büyük bir rol üstlenmiştir (Timur, 2000: 140-173). Modern Türk milliyetçiliğinin kurucusu Ziya Gökalp’in gençliğinde ilk satın aldığı kitap, etkili Fransız Oryantalist’i Leon Cahun’un 1896’da yayınlanan *Introduction à l’Histoire de l’Asie: Turcs et Mongols, des Origines à 1405* kitabı olmuştur. Cahun’un bu popüler çalışması İslam ve Arap kültürünün Türk ırkı üzerinde yozlaştırıcı bir etkisi olduğunu karakterize etmekteydi. Gökalp şöyle yazar: “Sanki bu kitap Türkçülük ülküsü üzerine çalışmamı cesaretlendirmek için yazılmıştı” (Gökalp, 1968: 10-11).

Kürtlere gelince, Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi onların mevcudiyetini, dilini, etnik kimliğini ve bir coğrafya olarak Kürdistan'ın varlığını yanlışlamayı mümkün kıldı. Türk ırkını Anadolu uygarlıklarının kurucusu olarak saptayan bilgi üretimi yoluyla, Kürtleri Türk ulusu içinde konuşlandırma problemine çözüm bulundu. Kürtler “Türklük”lerini unutmuş Türklerdi. Bu “bilimsel hakikat” Kürtlere dair Türk devletinin resmi söyleminin bir parçası haline gelirken, Kemalist elitler zorla Türkleştirme vasıtasıyla Kürtleri merkeze “entegre” etmeyi ummaktaydılar.^{***} Örneğin, 1936’da Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan bir sözlükte “Kürt” kelimesi şöyle tanımlanmaktadır: “Kürt: Çoğu dillerini değiştirmiş Türklerden ibaret olup bozuk bir Farsça konuşan ve Türkiye, Irak, İran’da yaşayan bir topluluk adı ve bu topluluktan olan kimse” (Beşikçi, 1977: 167). Ancak Martin van Bruinessen’in dediği gibi, “utanç verici olan ve yanıtı asla verilmemiş soru, Türk oldukları söylenen bu insanların neden Türkleştirilmeleri gerektiğidir” (2000: 80).

Kemalist söylem, Türkiye’nin gizli ve görünmeyen “Şark”ı olan Kürdistanı bâtil inançlarla yönetilen, muhalif ve eşkıyalığın hüküm sürdüğü, ağır dozda medeniyete ihtiyacı olan bir “vahşiler” coğrafyası olarak resmetmekteydi. Devlet destekli yayınlar, gazeteler, romanlar, özellikle ayaklanma dönemlerinde, Kürtleri karanlık Taş Devri ya da Ortaçağ’ın temsilcileri olarak resmetmekteydi. Dönemin Genel Kurmay Harp Başkanlığı tarafından yayınlanan *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)* adlı kapsamlı çalışma birçok örnek sunmaktadır:

Çünkü bu halk tabakası her Kürt köylüsü gibi cahil ve ilkel bir halde yaşıyor, senelerden beri sadık kaldığı aşiret hayatından silkinip sıyrılamıyordu [...] insanlığa bile idrak etmemiş bu kitleye Kürtlük telkin etmeye imkan yoktu [...] Bu kitle varlığının manasını bir avuç gulgul (darı) bir avuç arpa yemekten ibaret zanneder. Cumhuriyet nedir? Yaşadığı dağın ardında ne vardır, bilmez ve bilmek istemezdi [...] Bölge halkı tam anlamıyla cahil köylü gurupları idi. O sıralarda ortaçağ hayatı yaşayan bu halkın, işlenmemiş dimağında milliyet ülküsü diye birşey yoktu [...] Dağların aralarında yaşamaktan doğan zihniyet, hükümet kuvveti, kudreti ve kültürünün, bunlara devamlı suretle ulaşamamış ve işleyememiş olması, bu halk arasında aşiret ruhunu ve hayatını devam ettirmiş, seyitlerin telkinleri, şerirlerin tehditleri bu halkı ilkelliği ve fakirliği içinde bırakmış ve ağaya, reise, ister istemez uymaya mecbur etmiştir (ayrıntılar için bkz. Beşikçi, 1991: 82-83).

^{***} Kürtlerin Türkleştirilmesi için güya-bilimsel ve teorik temel, kendisi de Kürt kökenli olan Ziya Gökalp tarafından atılmıştır. Gökalp’in Kürtlere dair içe dönük Oryantalist söylemi, “Bedevi Arab”ı, Şarklılığı temsil eden en aşağı kategori olarak temsili bir hiyerarşi içinde konumlandırır. Gökalp Kürtleri ikiye ayırır. “Göçebe” olanlar ve “yerleşik” (*mukîm*) olanlar (1980: 130). Türk şehirlerine ve kültürüne yakın yaşayan Kürtler, bu yakınlıktan ziyadesiyle yararlanmışlardır. Kendilerini sadece aşiretçilik ve göçebelikten kurtarmamış, aynı zamanda feodalizmden de kurtarmışlar ve “medenî yaşamda büyük başarı” göstermişlerdir (Gökalp, 1980: 132).

Gazeteci Yusuf Mazhar'ın 1930 Ağrı isyanı yazı dizisinde yaptığı yorumlar da klasik Avrupa sömürgeci söylemini aratmamaktadır:

Bunların alelade hayvanlar gibi basit sevk-i tabiiilerle işleyen his ve dimağlarının tezahürleri, ne kadar kaba hatta abdalca düşündüklerini gösteriyor [...] Çiğ eti biraz bulgurla karıştırıp öylece yiyen bu adamların Afrika vahşilerinden ve Yamyamlardan hiç farkı yoktur [...] Bunlar, tarihin şهادeti ile sabittir ki, Amerika'nın kırmızı derililerinden fazla kabiliyetli oldukları halde ziyedesiyile hunhar ve gaddardırlar [...] Dessas ve bedii hislerden, medeni temayüllerden tamamiyle mahrumdurlar. Bunlar asırlardan beri ırkımızın başına bela kesilmiştiirler [...] Rusların idaresi altında, bir kısmı insani ve medeni haklardan mahrum tutularak, dağlardan aşağı inmelerine müsaade olunmayan bu mahlukat hakikaten medeni haklardan istifadeye şayan değildir [...] Siyasî ve medeni teşkilata istinad eden buradaki Türk köylüleri, hükümet ve idare nüfuzunun za'fa uğraması üzerine başkaldıran vahşi Kürt aşiretlerinin önünden ya kaçmışlar, yahut Kürtleşmişler de yalnız köylerinin isimlerini bırakmışlar' (Mazhar, 1930; başka bir örnek için bkz. Uluğ, 2007).

Zaten amaç Kürt sorununu etno-politik bir mesele olarak değil gericilik, mürtecilik, eşkıyalık, aşiret direnişi, ecnebi kışkırtması veya bölgesel geri kalmışlık meselesi olarak lanse etmektir (Yeğen, 1999: 129). Kürtler, Türkleştirilerek medenileşeceklerdi, ki bu da zaten "temdin" (medenileştirme) ve 'temsil' (asimilasyon) ikilisinde ifadesini buldu ve bir projenin birlikte yürüyen önemli iki söylemsel ayaklarıydı. İsmail Beşikçi'nin de altını çizdiği gibi:

Zira Cumhuriyetten sonraki bütün "Doğu" isyanlarında, "Doğu"daki askeri hareketin ve "Doğu"ya asker sevk edilmesinin nedeni, "Doğu"yu medenileştirmek ve terbiye etmek olarak gösterilmektedir. Terbiye etmek ve medenileştirmek eylemleri Kürtler üzerinde sık sık uygulanmış, kitle katliamları bu maske ile gizlenmeye çalışılmıştır (Beşikçi, 1977: 79).

Bu tarzda nesneleştirilen ve sunulan hayali Kürt coğrafyası değişik yönetim biçimlerinin uygulanmasına sahne oldu. 1925'te Şeyh Said isyanından sonra İçişleri Bakanı olan Cemil Ubaydın tarafından hazırlanan ve "Şark Islahat Planı" adı verilen raporda, Kürt bölgesinin bir umumi müfettişçe "bir sömürge gibi" idare edilmesi ve zorunlu iskân yoluyla Türkleştirilmesi önerilmekteydi. İskân Kanunu 1934'te TBMM'den geçmiş ve planın bir parçası olarak, Kürtleri sürgün etmek maksadıyla Türkiye bölgelere ve gruplara bölünmüştü. Yasanın 11. Maddesinde, Kürtlerin gönderildikleri yerlerde seyrek şekilde dağıtılacakları ve nüfusun yüzde 10'undan fazlasını oluşturamayacakları emredilmekteydi. Türkiye çapında dağıtılmış Kürt ailelerinin, Kürtlerin toplumsal bütünlüğünü bozmak maksadıyla birbirleriyle ilişkiye girmelerine izin verilmemiştir. Çocukların bazıları sadece Türkçe konuşacakları yatılı okullara gönderilmişlerdir (Yıldız, 2001: 242-253). İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya göre bu kanun iç sosyal yapıyı medenileştirmeyi

amaçlayıp Kemalizmin medeniyetçi refleksini yansıtıyordu ve Türkiye'nin bir dille konuşan, aynı çizgide düşünen ve aynı duyguları taşıyan bir ülke olmasını sağlayacaktı (a.g.e., 252). Aynı şekilde bir dönem Milli Eğitim Bakanlığı yapmış ve bizzat Başbakan İsmet İnönü tarafından görevlendirilen 1. Umumi Müfettişi Abidin Özmen, 1935'te hazırladığı gizli raporunda şunları önermekteydi: “Türk camiası içinde kaynaştırmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe ile konuşur hale getirmek icap eder. Bu söz götürmez bir gerçektir” (Öztürk, 2007: 79). Sürgünlerin Kemalistler için uluslaşma süreci ve toplum mühendisliğinin parçası olduğu ve zorla asimilasyon yoluyla otoritelere nüfusun yapısını “ayarlama” olanağı sağladığı çok açıktır.

Kemalist Travma ve Modern Türkiye’de Kürt Sorunu

Devlet şiddeti ve yoğun Türkleştirme dalgaları modern Türkiye tarihinin büyük bir bölümünde Kürt bölgesinin olağanüstü halle yönetilmesine neden oldu. İdeoloji'nin yetersiz kaldığı durumlarda çıplak askeri güç her zaman devreye girdi. 1945'ten sonra çok partili sisteme geçilmesine rağmen, Türk ordusu, ülkeyi sıkı bir şekilde Atatürk'ün çizdiği uygarlık yolunda tutmak ve statükoyu “iç tehdit”lerden korumak amacıyla 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahaleleriyle baskıcı ve asimilasyonist politikaları sürekli kıldı. 1960'taki darbeden hemen sonra, önde gelen 485 Kürt, İç Anadolu Bölgesi'nde 9 ay boyunca yargılanmaksızın bir toplama kampında tutuldular. Aynı yıl uygulamaya sokulan 105 No'lu İskân Kanunu ile bunlardan önde gelen 55 tutsak Batı'ya sürgüne yollandı (Nezan, 1993: 65). Yasa “Sosyal bazı reformları yapabilmek, Orta Çağın Türkiye'de yaşayan düzenini yıkmak, ağalık, şeyhlik gibi müesseseleri yok etmek...” (Radikal, 19 Ocak, 2007a) için yapılmıştı. 1961'de askeri rejimin başı olan General Cemal Gürsel, Kürtlerin hakikaten de Türk olduklarını iddia eden, Türk Tarih Tezini temel alan bir kitaba methiyeler düzmekteydi (McDowall, 2000: 404).^{§§§} Komşu ülkelerden Kürtçe yapılan radyo yayınlarının dinlenmesini engellemek için Türkçe yayın yapan radyo istasyonları kuruldu (Nezan, 1993: 65). Kürt bölgelerinde genç yaşlarda çevre ve ailelerinden koparılan Kürt çocuklarının Türkleştirildikleri yatılı okullar kurulması yanında, nüfus memurlarınca Kürt isimlerinin nüfusa kaydının yapılmasının red edilmesi diğer bir mertebedir. 1970'lere gelindiğinde, Türkiye'de var olan 70 yatılı okulun 60 tanesi Kürt bölgesindeydi (Beşikçi, 1970: 552-553).

Kürtlerin sistematik olarak baskı altına alınması ve asimilasyonu, Kürt bölgelerini ulusal birliği bilhassa tehdit eden bölge olarak belirleyen 1980 darbesiyle zirve noktasına ulaşmıştır. Türk ordusunun büyük bir bölümü, 81.000 Kürdün tutuklandığı geniş ölçekli Türkleştirme planının idaresinin sorumluluğuyla darbeden hemen sonra bölgeye kaydırıldı (McDowall, 1997: 414). Ordu'nun varlığı, vakıfların, yayınevlerinin, gazetelerin ve STK'ların

^{§§§} Bu general 1960'ların başında Diyarbakır'da, bir Amerikan tankının üstünde “Bu ülkede Kürt yoktur. Kim ben Kürdüm diyorsa, onun yüzüne tükürürüm” diyen generaldır (Muller, 1990: 177).

kapatılması ve Kürtler, Kürdistan ve Kürt milliyetçiliği hakkında kitapların toplatılması vasıtasıyla Kürt kültürü ve politik temsilinin yasaklanmasını sağladı.**** Askeri cezaevlerinde işkence, sadece Kürtlere boyun eğdirmek ve onları terörize etmek maksadıyla değil, aynı zamanda Türkleştirmek için de kullanıldı.†††† Bu uygulamalar, “Türkiye’de iktidarın resmi ‘sentaks’ı ve devlet doktrini için merkezi” olarak Kemalizmi (*Atatürkçülüğü*) sağlamlaştıran 1982 Anayasası tarafından meşrulaştırıldı (Bozarslan, 2000:20).†††† Yeni Anayasa Kürt dilini,§§§§ çocuklara Kürtçe isim verilmesini yasaklamakta (1587 sayılı yasa) ve Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm vatandaşlarının “Türk” olduğunu kayıt altına almaktaydı. 1986’ya gelindiğinde 2.842 Kürt köyüne daha Türkçe isim verilmişti (McDowall, 2000: 425). Hakan Yavuz “1980 darbesi ve zulmünün Kürtler arasında bir kuşatılma zihniyeti yaratılmasına yardımcı olduğuna ve geleceklerinin Türk devleti tarafından zaptedilmiş ve kontrol altına alınmış olduğunu düşünmeye zorladığına” işaret eder (2001: 12). Hızlı kentleşme ve 1960-70’lerin radikal toplumsal hareketlerince beslenen Kürt etnik kimliğinin politikleşmesi, Kemalist inkâr ve yok etme politikalarıyla da karşı bir etki yaratarak güçlenmiş ve modern Türkiye tarihinin en büyük ayaklanmasına yol açmıştır. Büyük çoğunluğu sivil Kürtlerden oluşan tahminen 30.000’den fazla insanın öldüğü, Türk ordusu ile Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkêren Kurdistan, PKK*)***** arasındaki son derece tahrip edici olan bu iç savaş, PKK lideri Abdullah Öcalan’ın 1999’da kaçırılıp hapsedilmesiyle yoğunluğunu kaybetmiştir. Yine de çatışmalar ve askeri operasyonlar bugün de devam etmektedir.

İç savaş sırasında Kürt bölgeleri Türk ordusunca askeri bir sahaya dönüştürülmüştü.††††† Paramiliter, aşırı sağcı gruplar ve istihbarat teşkilatlarıyla işbirliği içerisindeki Özel Timler, binlerce Kürt politikacı, insan hakları

**** Örneğin, bölücü maksatlarla istismar edilebilirliğinden dolayı, 1982’de, Milli Eğitim Bakanı, Kürt halk şarkılarının Türkçe icra edilmesini buyurdu (McDowall, 2000: 424).

†††† Bu dönemde bir Türkleştirme aracı olarak işkence tartışması için bkz. Zeydanlıoğlu (2009).

†††† Örneğin, Anayasa’nın 2. Maddesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Atatürk milliyetçiliğine bağlılığının üstünde durur.

§§§§ Anayasanın 28/2 Maddesi, “kanunla yasaklanmış herhangi bir dilde yayım yapılamaz” demekteydi. Bunlar “Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki ... diller...”di (2932 sayılı yasa). Bu yasa özellikle Kürtçe’ye yöneliktir. 1991’e kadar fes edilmeyen bu yasa “Türk vatandaşlarının anadilinin Türkçe” olduğunu kayıt altına almaktaydı. 1982 Anayasası’nın detayları için şu websitesine bkz. <http://www.anayasa.gen.tr>

***** Kürtlerin hakları için mücadelesinde PKK, Türk devletine karşı silahlı mücadelesi boyunca diğer Kürt örgüt ve hareketlerine karşı da şiddet kullanmaktan imtina etmemiştir (ayrıntılı bilgi için bkz. van Bruinessen, 2000: 239).

††††† Türk devleti 1985’te PKK ile savaşta 100.000 dolayında paramiliter Kürde iş vererek “köy koruculuğu” sistemini getirdi (Bozarslan, 2000: 24). McDowall ilk başlardan itibaren sabıkalı kişilerin işe alındıklarını belirtir (2000: 421-424). Ek olarak, 1987-2002 arasında yürürlükte olan *Olağanüstü Hal*, il idarelerine “gerekli önlemleri” alması için buyuran, güvenlik kuvvetleri elemanlarına karşı yapılan sivil mahkemelerdeki yargılamaları denetleyen, köyleri boşaltma yetkisi olan, kamu görevlilerinin yerlerini değiştiren, basına sınırlamalar getirmek gibi olağanüstü yetkilere sahip bir vali görevlendirmişti (Gunter, 1990: 83).

savunucusu ve entelektüelini öldürmüş ve tüm nüfusu terörize etmiştir (McDowall, 2000: 441). Cumhuriyetin ilk on yıllarındaki iskân programına benzer şekilde, 1990'larda büyük ölçekli köy boşaltmaları görüldü ve Kürt köylüleri “onur kırıcı davranış, keyfi tutuklama, şiddet, işkence, yargısız infaz, cinsel şiddet ya da tehdit; hayvan, yiyecek ve mallarına nedensiz saldırıya (ya da yağma)” (McDowall, 2000: 440) maruz kaldı. Hemen hemen dört bin yerleşim yeri yıkıldı ve üç bölge insanı yerinden edildi (ayrıntılar için bkz. Altuntaş, 2009, Jongerden, 2009). Bugün ülke içinde yerlerinden edilmiş Kürtler, sosyal ve ekonomik hiçbir uyum hedefi gözetilmeden gecekonduardan oluşan mahallelerde çok büyük sıkıntılarla yüzyüzeler. “Kürt Sorunu” artık bir “Türk Sorunu” haline gelmiştir, çünkü çatışma ve doğurduğu sonuçlarını kentli Türkler günlük yaşamlarında artarak hissetmektedirler. Bu gelişmeler Kürtler tarafından istilaya uğrama duygularını körükleyip, onları “ilkel, kriminal, saldırgan ve kabilevi” olarak gören yaygın söylemleri pekiştirdi. Kürtlerin karalanması ve korkuların körüklenmesinde ana akım basın çok önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye'nin en büyük günlük gazetesi *Hürriyet*'te Kürtlerin nasıl betimlenmiş olduğuna ilişkin yakın zamanda yapılan bir çalışmanın vardığı sonuç şöyledir:

Sonuçta, medya'da Kürtler daima dilsizdir (tartışmalar onlar “hakkında”dır, onlar “ile” değil), çoğunlukla terörizmle yad edilir (PKK) ve mantıksız talepler ileri süren bölücüler olduklarına dair bir tablo çizilir. Yazıların içeriği aşırı milliyetçi ve Kürtlerin kültürel değer ve varlıklarını küçümseyici, gözden düşürücüdür ve onları düşman Ötekiler olarak anar [...] Kürtlerin demokratik davranışları dahi anormal olarak sunulur. Anormallik onların yaptıklarının yasalara uygun olup olmamasından dolayı değil, ifade etmeye teşebbüs ettikleri Kürtlükleri ve aktiviteleridir [...] Bulgular göstermektedir ki yazıların içeriği ülkenin elitlerince Kürtlere yönelik düşmanlık ve önyargıyla mücadele eden bir değişim aracı olmaktan çok, baskının dolaylı bir aracıdır (Sezgin ve Wall, 2005: 795).

Bazı kent merkezlerinde çatışmalar gitgide engellenmesi mümkün olmayacak bir problem olarak Türk-Kürt çatışmasına dönmektedir. PKK ile çatışmalarda ölen asker cenazeleri sık sık Kürt-karşıtı histeriye dönmektedir. Hüsrana uğramış milliyetçi duygular, 6 Nisan 2005 ve 30 Ağustos 2006 arasında, Kürtler ve solculara karşı 20'ye yakın linç teşebbüsünün meydana geldiği bir seviyeye ulaşmıştı (*Turkish Daily News*, 18 Eylül 2006).^{****} Bu uygulamalar, milliyetçi histeri ve şiddeti “duyarlı vatandaşların tepkileri” olarak tanımlayan asker, akedemisyen, gazeteci ve politikacılarca normal

^{****} 23 Aralık 2006'da Mersin Üniversitesi'nde Kürt ve Türk öğrenciler arasında meydana gelen şiddetli çatışmadan sonra, İnsan Hakları Derneği basın açıklaması yapma ihtiyacını hissederek üniversitelerde etnik çizgideki çatışmaların hızlı bir şekilde tüm topluma yayılabileceği uyarısında bulundu (*Radikal*, 23 Aralık 2006). Ekim 2007'de 12 askerin öldürüldüğü PKK tarafından yapılan bir saldırının ardından Türkiye çapında birçok şehirde, sahipleri Kürt olan dükkânların yağmalanmasıyla sonuçlanan, “terör karşıtı” büyük gösteriler görüldü (*Radikal*, 28 Ekim 2007b).

görüldü, cesaretlendirildi ve söz konusu kişiler tepki vermeleri için teşvik edildi. §§§§§

Bugün, *tüm* Kürtlerin asimilasyonunu başaramamaktan kaynaklanan ve artmakta olan bir Kemalist travmadan bahsedilebilir. Soğuk Savaş sonrası küresel dönüşümlerce güçlenen ve acımasız devlet politikaları ve baskısından enerjisini alan Kürt etnik kimliğinin tanınması talebi ve yükselen Kürt milliyetçiliği, Türkçe konuşan insanlardan oluşan homojen bir ulus-devlet yaratmada Türkiye'nin başarısız olduğunun travmatik bir anımsatıcısı olmuştur. §§§§§ Bu "başarısızlığın" idrak edilmesi, Kemalist tasavvurdaki Türkiye'nin "Batılılığı" üzerine kara bulutlar çekmekte ve Kürt-karşıtı milliyetçi histeride ifadesini bulmaktadır. Standart devlet pratiği olarak okullarda, ordu ve başka kurumlarda uygulanan asimilasyon politikalarının devamına rağmen, Kürtler gittikçe etnik Öteki olarak yorumlanıyorlar. Kemalist elitler ve nüfusun belli bir kesimi için Kürtlerin "Türklük" sınırları içinde düşünülmesi daha da zorlaşıyor (Yeğen, 2006: 82-88). Özü ve ırsi "özelliği" olarak "töre cinayeti" fenomenini Kürt etnik kimliğine eklemleyen ve coğrafi olarak da Kürt bölgesini geleneksel, köylü, fanatik ve dünyadan bihaber olarak tanımlayan dışlayıcı bir medya söyleminin son zamanlarda ortaya çıkması buna verilecek önemli bir örnektir. ††††† Modernlik, meşruiyet ve Batı onayını almak için Türk devleti, Doğu "töre"si, "irtica" ve "bölücü terör"den oluşan "barbarlık eksenini" yaratıp, bu özcülüğü (*essentialism*), aydınlanmış ve uygar olarak tasvir ettiği Kemalist elitlerin karşıtı olarak Doğu'nun Kürt, İslami ve barbar bölgelerine yansıtıyor. Bu stilize edilmiş imaj objelerinin, kökenlerinin pençesinden kurtulmalarına, "Şarklı özlerinin" dışına çıkmalarına ya da zaman içinde ilerlemelerine izin yoktur. Dicle Koğacıoğlu bunun, "ülkenin diğer taraflarının bir şekilde sorunlardan muaf olarak hayal edilmesini mümkün kıldığını", istikrar ve düzenin sağlanması için orduya müdahale izni verdiğini münakaşa eder (2004: 130).

Modernlik ve uygarlık adına Anadolu toplumunun etnik-dinsel çeşitliliğine karşı tarihsel Kemalist saldırı, Türkiye'de Oryantalizmin yeniden ürettiği temsilin hegomonik şablonlarıyla çerçeve içine alınmıştır. Türk Oryantalizmi, iktidar ağlarının kârlı kavşaklarına yerleşmiş Kemalist elitlere

§§§§§ Örneğin 8 Haziran 2007'de Genel Kurmay Başkanlığı'nca yayınlanan bildiri "Yüce Türk milletinin kitlesel karşı koyma refleksini gösterme"sine çağrıda bulundu. Daha evvel 27 Nisan'da yapılan açıklamada ise ordu hükümeti darbe yapmakla tehdit etmekteydi. Bu bildiri "Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, 'Ne mutlu Türküm diyene!' anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır" demektedir (<http://www.tsk.mil.tr>'da Genel Kurmay'ın websitesine bakabilirsiniz).

§§§§§ Zafer Yörük (2007) çağdaş Kürt politik karşı koyuş ve direnişinin Türk kimliğinin oluşma sürecinde, modern Türkiye gerçeklerinden inkâr yoluyla kovulan Kürtlerin "Türk tebasının göz ucundan" yeniden ortaya çıkışını psikoanalitik kavramlarla açıklar: "Türkiye'de bir diğer milletin kendi tarihsel coğrafyasında Kürdistan olarak varlığı düşüncesi, başlıbaşına kendi vücudunun parçalanmasını hatırlatan bir travmadır ve hadım bırakılma korkusuyla benzerlik arzeder."

††††† Birçok örnek arasından sadece biri için bkz. Özkök (2006).

menfaat sağlamış, onlara devlet cebrini meşrulaştırma ve iktidar egzersizleri yapma izni vermiştir. Bu süreç, söylemsel olarak şişirilmiş Ötekilerini varoluşsal bir tehdit olarak yaratıyor ve yeniden yaratıyor. Kürt etnik kimliğinin inkârından “tanınması”na yavaş ve kararsız dönüşüm, kalıcı politik ve kültürel hakların elde edilmesini sağlamadı. Bunun yerine Kürtlerin bir “sorun” ve “sorun yaratanlar” olarak yer yer anılır olmaları, nihayetinde Batı modernliğine doğru Türkiye’nin takip ettiği doğal ilerlemenin önünde bir engel olduğu sonucunu doğuruyor. Bu “başarısızlık”, Batı’nın her yerde hazır ve nazır olduğu tasavvur edilen bakışı altında Kemalizmin travma ve aşağılık komplekslerini arttırmaktadır.

Bugüne gelindiğinde, PKK’nin silahlı mücadelesi ve bu mücadelenin mobilize ettiği kitle hareketleri vasıtasıyla büyük oranda Kürt kitlelerinin onayını alarak, Türk devletinin resmi söyleminde ciddi kırılmalara neden oldu. Sonuçta iç ve dış siyasal, iktisadi ve toplumsal konjonktürün etkisi rasyonel devlet aklını, eski ulus-devlet söylemini yenileme ya da terketme noktasına getirmiştir. Bu ihtiyacın bir ifadesi olarak “Kürt açılımı” ve demokratikleşme paketi adı verilen devlet konsensüslü ve kuvvetli bir toplumsal desteği olan bir arayışın içerisine girilmiştir.

Henüz ne ve nasıl olacağı bilinmeyen bu açık uçlu çözüm projesinin hayata geçirilmesi yüzyıla yakın bir süredir sürmekte olan toplumsal mühendislik projesinin tadil edilmesine ve bu yeniden yapılanmaya direnişleri de görmemize vesile teşkil etmektedir. Mevcut siyasal arena büyük yarılmaları ve ayrılmaları da beraberinde getirmektedir. Parlemandaki siyasal partiler arasındaki çizgilerin belirginleştiği ortam toplumsal alanda ve daha küçük siyasal partilerde çizgileri çok daha keskin siyasal duruşları ortaya çıkarmaktadır. Eski ulus-devlet çizgisinden taviz vermemekte ve asimilasyoncu şiddet politikalarını savunmakta ısrarlı olan siyasal partiler ve devlet bürokrasisinin bir kısmının yanında, şimdiye kadar üniter yapı ve misak-i milli den taviz vermemek için savaşıyor bir kesim, Kemalist travma ve aşağılık komplekslerinin bir yansıması olarak ırkçı ve ayrılıkçı tezleri ve hatta nüfus mübadelelerini savunacak fikirleri öne sürmekte beis görmemektedir.***** Bu süreç etnik kimliklerin varlıklarını ve haklarını tanımaya, tarihsel ve toplumsal yüzleşmeye temayüllü bir rotada ilerlemekle birlikte oldukça zor siyasal çekişmelere ve kırılmalara da gebecektir.

***** Devlet bürokrasisi içerisinde önemli görevlerde bulunmuş ve 1960 Anayasası’nın hazırlayıcılarından olan Mümtaz Soysal, Kürt sorununun “Kesin Çözüm”ünü Türkiye’deki Kürtlerle Irak’ta ki Türkmenlerin mübadelesinde görmektedir (bkz. Soysal, 2009).

Kaynakça

- Ahıska, Meltem. "Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern." *The South Atlantic Quarterly* 102, 2/3 (2003): 351-379.
- Akçam, Taner. *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*. Zed Books, 2004.
- Aktar, Ayhan. *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Altuntaş, Betül. "Türkiye'de 1980'li ve 1990'lı Yıllarda Yaşanan Zorunlu Göç ve Toplumsal Sonuçları." *Toplum ve Kuram*, Sayı 1, Mayıs (2009): 103-118.
- Aydın, Suavi. "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, 2. Cilt içinde, der. Ahmet İnsel, 344-369, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Bakic'-Hayden, Milica. "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia." *Slavic Review* 54, 4 (1995): 917-931.
- Bayrak, Mehmet. *Kürdoloji Belgeleri, Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi*. Ankara: Özge Yayınları, 1994.
- Beşikçi, İsmail. *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*. İstanbul: E Yayınları, 1970.
- _____. *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*. Ankara: Yurt Yayınları, 1977.
- _____. *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. Bonn: Weşanên Rewşen., 1991.
- Bhabha, K. Homi. "DissemiNation." *Nation and Narration* içinde, der. Homi K. Bhabha, 291-322, London: Routledge, 1990.
- _____. *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994.
- Bora, Taml. *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları, 1998.
- Bozarslan, Hamit. "Why the Armed Struggle? Understanding the Violence in Kurdistan of Turkey." *The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Chances for Peace and Democracy* içinde, der. Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, 17-30, New York: St Martin's Press, 2000.
- Bozdoğan, Sibel ve Kasaba, Reşat. "Introduction." *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* içinde, der. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, 3-14, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1997.
- Breckenridge, A. Carol ve van der Veer, Peter. "Orientalism and the Postcolonial Predicament." *Orientalism and the Postcolonial Predicament: Perspectives on South Asia* içinde, der. Carol A. Breckenridge ve Peter van der Veer, 1-23, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993.
- Carrier, G. James, der. *Occidentalism: Images of the West*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Chakrabarty, Dipesh. "Postcoloniality and the Artifice of History, Who Speaks for "Indian" Pasts?" *Representations* 37 (1992): 1-24.
- Chatterjee, Partha. *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986.
- _____. *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Copeaux, Etienne. *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. İstanbul: Tarih Vakfı

- Yurt Yayınları, 1998.
- Delaney, Carol. "Father State, Motherland, and the Birth of Modern Turkey." *Naturalising Power: Essays in Feminist Cultural Analysis* içinde, der. Sylvia Yanagisako ve Carol Delaney, 177-199, New York ve Londra: Routledge, 1995.
- Dirlik, Arif. *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*. Oxford: Westview Press, 1997.
- Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Fox, G. Richard. "East of Said." *Edward Said: A Critical Reader* içinde, der. Michael Sprinker, 144-156, Oxford: Blackwell, 1992.
- Gladney, C. Dru. "Representing Nationality in China: Refiguring Majority/Minority Identities." *Journal of Asian Studies* 3, 1 (1994): 92-123.
- Gökalp, Ziya. *The Principles of Turkism*. Çeviren ve açıklayan: Robert Devereux. Leiden: Brill, 1968.
- _____. *Makaleler IX. Yeni Gün – Yeni Türkiye – Cumhuriyet Gazetelerindeki Yazılar*. Hazırlayan Şevket Beysanoğlu. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Göksel, Bozkurt ve Altıntaş, Barış. "Lynching Psychology Thrives on Kurdish Question and Bad Governance." *Turkish Daily News*, 18 Eylül, <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=54355>.
- Göle, Nilüfer. "The Quest for the Islamic Self within the Context of Modernity." *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* içinde, der. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, 81-94, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1997.
- Gunter, M. Michael. *The Kurds in Turkey: A Political Dilemma*. San Francisco: Westview Press, 1990.
- Heng, Geraldine ve Devan, Janadas. "State Fatherhood: The Politics of Nationalism, Sexuality and Race in Singapore." *Bewitching Women, Pious Men: Gender and Body Politics in Southeast Asia* içinde, der. Aihwa Ong ve Michael G. Peletz, 195-215, New York: Routledge, 1995.
- Heper, Metin. *The State Tradition in Turkey*. North Humberstone: Eothen Press, 1985.
- Jansson, R. David. "Internal Orientalism in America: W. J. Cash's The Mind of the South and the Spatial Construction of American National Identity." *Political Geography* 22, 3 (2003): 293-316.
- Jongerden, Joost. "Türkiye Kürdistan'ında Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı." *Toplum ve Kuram*, Sayı 1, Mayıs (2009): 71-95.
- Kahraman, Hasan Bülent. "İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm." *Doğu/Batı* 20 (2002): 154-178.
- Kirişçi, Kemal ve Winrow, M. Gareth. *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*. Londra: Frank Cass, 1997.
- Koğacıoğlu, Dicle. "The Tradition Effect: Framing Honour Crimes in Turkey." *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 15, 2 (2004): 119-151.
- Lockman, Zachary. *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Mazhar, Yusuf. "Ararat Eteklerinde." *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1930.
- McDowall, David. *The Modern History of the Kurds*. Londra: I. B. Tauris, 2000, 2. baskı.
- Muller, Mark. "Nationalism and the Rule of Law in Turkey: The Elimination of

- Kurdish Representation During the 1990s.” *Kurdish Nationalist Movement in the 1990s*, içinde, der. Robert Olson, 173-199, Kentucky: The University of Kentucky Press, 1996.
- Navaro-Yashin, Yale. *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton: Princeton University Press, 2002.
- Nezan, Kendal. “Kurdistan in Turkey.” *People Without a Country: The Kurds and Kurdistan* içinde, der. Gerard Chailand, 38-94, New York: Olive Branch Press, 1993.
- Özkök, Ertuğrul. “Asıl Kürt Sorunu Bu.” *Hürriyet*. 14 Haziran 2006.
<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/4577393.asp?yazarid=10&gid=61>.
- Öztürk, Saygı. *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- Piterberg, Gabriel. “Domestic Orientalism: The Representation of ‘Oriental’ Jews in Zionist/Israeli Historiography.” *British Journal of Middle Eastern Studies* 23, 2 (1996): 125-145.
- Radikal. “İHD’den Etnik Çatışma Uyarısı.” 23 Aralık 2006.
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=208147&tarikh=23/12/2006>.
- _____. “Tarihten Bir Kara Sayfa.” 19 Ocak 2007a.
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=210512>.
- _____. “Tepkide Ölçü Kaçıyor.” 28 Ekim 2007b.
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=237118>.
- Said, Edward. *Orientalism*. New York: Pantheon, 1978.
- Sardar, Ziauddin. *Orientalism*. Buckingham: Open University Press, 1999.
- Sayyid, S. Bobby. *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism*. Londra: Zed Books, 1997.
- Schein, Louisa. “Gender and Internal Orientalism in China.” *Modern China* 23, 1 (1997): 69-98.
- Schneider, Jane. der. *Italy's ‘Southern Question’: Orientalism in One Country*. Oxford ve New York: Berg, 1998.
- Serdî, H. Hişyar. *Görüş ve Anılarım*. İstanbul: Med Yayınları, 1994.
- Sezgin, Dilara ve Wall, Melissa. “Constructing the Kurds in the Turkish Press: A Case Study of *Hürriyet* Newspaper.” *Media, Culture & Society* 27, 5 (2005): 787-798.
- Soğuk, Nevzat. “Reflections on the ‘Orientalised Orientals.’” *Alternatives* 18 (1993): 361-384.
- Soysal, Mümtaz. “Kesin Çözüm.” *Cumhuriyet*. 17 Ağustos 2009.
- Timur, Taner. *Osmanlı Kimliği*. Ankara: İmge Yayınları, 2000, 4. baskı.
- Uluğ, N. Hakkı. *Tunceli Medeniyete Açılıyor*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
- van Bruinessen, Martin. *Kurdish Ethno-Nationalism versus Nation-Building States: Collected Articles*. İstanbul: Isis Press, 2000.
- Wilson, J. Ernest. “Orientalism: A Black Perspective.” *Journal of Palestine Studies* 10, 2 (1981): 59-69.
- Yeğen, Mesut. *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- _____. *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Yavuz, Hakan. “Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey.” *Nationalism and Ethnic Politics* 7, 3 (2001): 1-24.
- Yıldız, Ahmet. *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, 1919-1938*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Yörük, Zafer. “‘Uttering ‘Kurdistan’: Pathologies of the Turkish Political Psyche.’” *The Kurdish Globe*, 29 Mayıs 2007.

<http://www.kurdishglobe.net/servlet/WritePDFServlet?ID=61>.

Zeydanlıoğlu, Welat. *Kemalism's Others: The Reproduction of Orientalism in Turkey*.
Yayınlanmamış doktora tezi. Cambridge: Anglia Ruskin University, 2007.
_____. "Torture and Turkification in the Diyarbakır Military Prison." *Rights,
Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State* içinde, der.
Welat Zeydanlıoğlu ve John T. Parry, 73-92, Oxford: Inter-Disciplinary Press,
2009.